

Sâmiha Ayverdi'nin "İstanbul Geceleri" Adlı Eserinde Kahvehâneler ve Kahve Kültürü

Münire BAYSAN*

Öz: Kahve çekirdeğinin İstanbul'a gelmesiyle, bu içeceğin mekânı olarak açılan kahvehâneler, XVI. yüzyılda sosyalleşme, hoşça vakit geçirme, eğlenme, öğrenme, fikir beyan edebilme gibi imkânları topluma sağlamıştır. Sözlü halk kültürünün yaşatıldığı mekânlar olması bakımından son derece önemli olan kahvehâneler, âşıklar içinse sanatlarını icra edebildikleri, halk ile buluşabildikleri temel alanlardır. Kahve, içecek olarak sadece bu mekânlarda değil evlerde pek çok merasimin ana içeceği olarak yerini almış ve kendine has kültürel dokusunu oluşturmuştur.

Sâmiha Ayverdi, hikâye, şiir, roman, makale, hatıra gibi pek çok türde eserleri bulunan Türk edebiyatının XX. yüzyılda yetiştiği en kıymetli aydınlarından biridir. Türk kültürüne, edebiyatına, tarihine, millî ve mânevî değerlerine, ahlak yapısına, diline ortaya koyduğu eserleriyle sahip çıkmış ve değer katmıştır. Ayverdi'nin önemli eserlerinden biri de "İstanbul Geceleri" adlı yapıttır. On beş bölümden oluşan bu eserde yazar, İstanbul'u semt semt gelenek, görenek, merâsim, tarihi ve sosyal yapılarıyla resmeder gibi anlatmıştır. Bu anlatımlar içerisinde kahve ve kahvehâneler de oluşturduğu kültürel ve geleneksel dokusuyla yerini almıştır. Bu çalışmada Sâmiha Ayverdi'nin "İstanbul Geceleri" adlı eserinde, Türk sosyal hayatındaki yeri ve önemiyle İstanbul özelinde kahvehâne ve kahve kültürü hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Kahvehâne, Kahve, "İstanbul Geceleri," Sâmiha Ayverdi, Türk Halk Kültürü.*

*Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Kütahya/TÜRKİYE. munire.baysan@dpu.edu.tr; ORCID 0000-0001-6167-7793.

Geliş Tarihi / Received: 30 Haziran 2024 / 30 June 2024
Kabul Tarihi / Accepted: 15 Ağustos 2024 / 15 August 2024

Coffee Houses and Coffee Culture in Sâmiha Ayverdi's "İstanbul Geceleri"

Abstract: With the arrival of the coffee bean in İstanbul, the coffeehouses, which were opened as a place for this beverage in the sixteenth century provided society with opportunities such as socialising, having a good time, having fun, learning and expressing opinions. Coffeehouses, which are extremely important as places where oral folk culture is kept alive, are one of the main places where minstrels can perform their art. Coffee has taken its place not only in these places but also in homes as the main drink of many ceremonies and has created its own cultural texture.

Sâmiha Ayverdi is one of the most valuable intellectuals of Turkish literature in the twentieth century, with works in many genres such as stories, poems, novels, articles and memoirs. Her works protected and enhanced Turkish culture, literature, history, national and spiritual values, moral structure and language. One of Ayverdi's most important works is İstanbul Geceleri. In this work, which consists of fifteen chapters, the author describes İstanbul as if he were painting it with its neighborhood by neighborhood traditions, customs, ceremonies, historical and social structures. Within these narratives, coffee and coffeehouses have taken their place with their cultural and traditional texture. In this study, in Sâmiha Ayverdi's work "İstanbul Geceleri", provides information about coffee and coffeehouse culture in İstanbul with its place and importance in Turkish social life is given.

Keywords: *Coffeehouse, Coffee, "İstanbul Geceleri," Sâmiha Ayverdi, Turkish Folk Culture.*

Giriş

Kahvehâneler pek çok amaç doğrultusunda farklı meslek ve statüden insanların toplandığı sosyalleşme mekânlarıdır. Osmanlı coğrafyasında XVI. yüzyılda İstanbul merkezli oluşmaya başlayan bu mekanlar sanatsal faaliyetlere olduğu kadar sivil örgütlenmelerin de toplanma yeri olmuştur. Yazılı kültürün yaygın olmadığı modernleşme öncesi dönemde sözlü kültür ürünlerinin aktarıldığı, eğlenilen, bilgilenilen, sanatsal faaliyetlerin icra edildiği, yerli yabancı, meşrep, mezhep, hamî, zengin, fakir ayrımına tabi tutulmadan bir araya gelinerek yârenlik edilen, hoşça vakit geçirilen ve dini olmayan mekânlardır (Duvarcı, 2012: 76/ Çobanoğlu, 2007: 40).

Kahvehaneler, sanata, kültüre, bilgi aktarımına, sanatçılara katkı sağlamakla beraber siyasi oluşumlara, miskinlerin toplanmalarına, müdâvimlerin men edilen maddeleri kullanma mekânları olması sebebiyle de zaman zaman yasaklanarak kapatılmıştır.

Kahvenin İstanbul'a gelmesiyle şehir halkı, bu içecek ile tanışmış ve kısa sürede kahveyi pek çok toplantının, merasimin ana ikrâm unsuru haline getirmiştir. Saraylarda, konaklarda, evlerde, tekkelerde, dergâhlarda hasılı muhabbet ve sohbet için bir araya gelindiğinde ikrâmı makbul olan içecek haline almıştır. Sadece rutin ziyaretlerin değil, önemli merasimlerin de ana içeceği olmuştur. Kahve içilmeden kız istenmez olmuştur. Düğünlerde kahve; özel tepsisi, fincanı, zarfı, ikramı ile gelen misafirlere bir gösteri unsuru halini almıştır. Çıraklıktan kalfalığa geçiş merasiminde de tekkeye intisap edildiğinde de kahve yerini almıştır. Çok oturan misafire ikinci kez gece kahvesi ikrâm edilerek gitme vaktinin geldiği nezaketle hatırlatılmıştır.

Kullanım alanı, sosyal kültürel hayattaki içim sahası genişledikçe kahveye yüklenen anlamlar da farklılaşmıştır.

XX. yüzyıl Türk edebiyatının en önemli kadın yazarlarından olan Sâmiha Ayverdi farklı pek çok türde eserleriyle Türk kültür ve edebiyatına büyük katkı sağlamıştır. "İstanbul

Geceleri" adlı eserindeki bilgiler için; en az kırk yıl evvelki İstanbul'un maddi ve manevi yapısı, sosyal hayatı, gelenek ve görenekleri, sanatı, zevkleri, meyilleri, hataları, eksiklikleri, meziyetleri, görgüleri yer yer parça parça gösterilmiştir, diyerek eserin roman ya da hikâye olmadığını, gerçeğin yansımaları olduğunu ifade eder. On beş bölümden oluşan eserde İstanbul'un farklı semtlerindeki geçmiş âdet, kaybolmuş an'ane, unutulmuş sanat örnekleri, eski düğünler, mesire yerleri, kahvehâneler, hamamlar, lonca teşkilatları, hakkakların peştamal kuşanma merasimleri resmedilircesine anlatılmıştır (Ayverdi, 2012:15).

Türk sosyal yaşantısına ve halkbilimine dair pek çok unutulmuş unsur barındıran eserde yazar, kahvehaneleri bulunduğu semte ve üstlendiği işleve göre aktarırken; kız isteme, misafir ağırlama, düğün, kalfalığa geçiş merasimi gibi folklorik unsurları barındıran etkinliklerin içerisinde geleneksel dokusuyla beraber kahve sunum ve içimini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.

1. Halk Kültüründe Kahvehâne ve Kahve

Kahvehâneler, açıldığı günden itibaren sosyalleşmenin ve kültür aktarımının mekânı olmuşlardır. Kahvenin Osmanlı coğrafyasına gelişiyle, bu içeceğin içildiği mekânlar olan kahvehâneler oluşmaya başlamış ve İstanbul'dan Anadolu'ya bu kültürel oluşum yayılmıştır. Kahve çekirdeğinden oluşan bu içecek mekânıyla, kültürel dokusuyla Türk toplum hayatına Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferini takip eden yıllarda Müslüman tüccarlar tarafından getirilmiştir (Emeksiz, 2009:123). Kahvehânelerin ilk açılışının Kanûnî zamanında olduğunu belirten Sâmiha Ayverdi ilk açan kişiler hakkında Peçevi'den şu bilgileri aktarır: "*Halep'ten Hakem namında bir herif ve Şam'dan Şems namında bir zarif gelip Tahtelkala'da birer kebir dükkân açıp kahvefirüüşluğa başladılar. Keyfe müptelâ bazı yârân-ı safâ husûsâ okur yazarlar makulesinden nice zürefa cem olur oldular.*" (Ayverdi, 2012: 99-100) Evliya Çelebi kahvehânelerin, insanların tanışma ve görüşme mekanları,

kıssahanların, meddahların, şâirlerin, âriflerin toplanma yerleri olduğundan bahseder (Evliya Çelebi, 2011: 86).

İlk kez açılmasından sonra sayısı İstanbul'da hızla artmış olan kahvehâneler; sosyal işlev, devam edilen zaman, mekân ve müşterisine göre farklılaşmaya başlamıştır. Yazlık, kışlık ve yatılı kahvehaneler; Boşnak, Arnavut, Tatar kahvehaneleri; âşık, meddah, semâi, esrar kahvehaneleri; kumar, damacı, balıkçı, hayalci, horozcu gibi açılma zamanına, müşteri katılımına, oynanan oyuna, ya da sanatsal gösteriye göre nitelendirilerek farklı mekânda pek çok kahvehâne açılmıştır (Emeksiz, 2009: 127). Kısa sürede yeni bir sosyalleşme mekânı olan kahvehânelerin sayısındaki artış, buralarda toplanan değişik kültür düzeyindeki insanların siyasi iktidar karşısında da seslerini duyurabildikleri kamusal meydana getirmiştir (Yaşar, 2005:239). Bir taraftan toplumsal birliktelik sağlarken diğer taraftan da kültürel paylaşımı arttıran kahvehâneler, camilerden bağımsız olarak sokak kültürünü tanımaya yol açmıştır. Mahallelinin sorunlarının tartışılıp konuşulduğu ve çözüm arandığı kahvehâneler aynı zamanda berber, dişiçi, sünnetçi, cerrah, sağlık merkezi gibi esnaf dükkânları da olabilmektedir (Emeksiz, 2009: 127).

Kahvehanelerin önemli işlevlerinden biri de Türk Halk edebiyatının Âşık Tarzı şiir geleneğinin yürütüldüğü yerler olmasıdır. Konaklar, hanlar, kervansaraylar, bozahâneler, mesire yerleri, panayırlar gibi icra alanlarının yanı sıra; âşıklar için kahvehâneler bu geleneğin şekillendiği ana mekânlardır. İstanbul'un pek çok yerinde saz şâirlerinin devam ettiği kahvehâneler olduğu gibi mâni, semâi, destan söylenen, muamma asılan, karagöz perdesi, meddah hikâyeleri ve orta oyunu güldürülere, kukla gösterisine mekân sağlayan kahvehâneler de mevcuttur (Duvarcı, 2012:80 /Köprülü, 2004:31/Artun, 2014:41 / Ünver,1962: 58/Ümit, 2014:58/ Durmaz, 202:117).

“Âşıklar ya herhangi bir kahvehanede geçici sürelerde âşık fasılları düzenlemişler ya belli bir kahvehaneyi mekân tutup burada sürekli çalıp söylemiş, hikâye anlatmışlardır. Bu

kahvehaneler 'âşık kahvehanesi' adı ile bilinip tanınırlardı. Kahvehanelerin İstanbul'da XVI.yy.da açılışıyla âşık tarzı şiir geleneğinin XVI. yüz yılda şekillenip gelişmesi arasında dikkat çekici bir paralellik bulunmaktadır. Hak âşıkları adını verdiğimiz tekke ve tasavvuf kültürü mensuplarından farklı temalar kullanan bu halk âşıkları kazanç sağlamak ve profesyonel olarak para kazanmak zorundadırlar. Kahvehaneler ise müşteri tutmak ve onları eğlendirmek amacını güderler. Böylece kahvehanelerden müzik eşliğinde çoğu zaman doğaçlama koşmalar, koşuklar, destanlar söyleyen bunları hece ölçüsü ve dörtlüklerle ifade eden eski ozan baksı geleneğinin yetmişmiş âşıkları dikkat çeker. Övme, yerme, güldürme, ağlatma, şikâyet, duygulandırma gibi dinleyicide uyandırmak istedikleri tepkileri şiire dökme ve bunu müzikle bütünleştirerek geleneksel kalıplarla anlatım âşık şiirinin özetidir. Sadece şiir değil halk hikâyesi anlatma geleneği de bu mekanlarda gelişmiştir. Ayrıca anlatılan hikâyedeki kahramanların hayatlarının bir bölümü de kahvehane odaklıdır." (Duvarcı, 2012:80-81)

Kahvenin Türk kültürü ile tanışmasıyla beraber; kavrulmasından kurutulmasına, takdiminden içimine pek çok geleneksel doku oluşmaya başlamıştır. Tepsisinden fincanına, lokumundan suyuna kadar sunumuna özen gösterilmiştir. Yalnız içilmesi tercih edilmeyen ve muhabbet ortamını da beraber oluşturan kahve, kahvelerde değil evlerde de tüketilen bir içecektir. Süheyl Ünver Kahvenin evlerdeki itibarını, pişirilmesini ve ikramını hatıralarından hareketle şu sözlerle aktarır: "Her evin devirlerine göre bir dolap içinde veya bir tepside veyahut ona ayrılmış bir yerinde, ekseriya matbahların bir köşesinde kahve takımı bulunur ve misafirlere mutlaka pişirilir. İkrâm iki türlü olurdu. İlkinde önce şeker veya şekerli bir şey tutarlar; onun daha ağızlarında tatlılığı geçmeden sade "acı" kahveyi sunarlar. İkincisi ise misafirler kahve teklifini kabul ettirdikten sonra şekerli, orta veya sade mi olsun diye sorarlar. Kahve şeker ayarının iyi olması ve itinalı bir şekilde pişirilmesi son derece önemlidir ve lezzetini arttırır. Külde pişirilen "kül kahvesinin" tadı diğer kahvelerden daha lezzetlidir. Kahve değir-

menleri de evlerde bulunan önemli gereçlerdendir çünkü bazı kahve meraklıları çiğ kahve satın alarak bunu tavada kendi lezzetleri ölçüsünde kavururlar. Kavrulan kahveyi soğutmak için kenarlı ve mustatıl tahtadan kaplar yapmışlardır. Soğuyuncaya yuvarlak el değirmeninde veyahut tahtası üzerine oturtulan büyükçe değirmenlerde kavrulan ve soğuyan kahve çekilir. Evin büyüklüğü küçüklüğü kahvenin pişirilme alanını da belirlemektedir. Ufak fakir evlerinde misafir geldiğinde fincan takımı tepsi içinde getirilir ve kahve misafirlerin yanında pişirilir. Büyük konaklarda ise kahve ayrı bir odada pişer düzgün giyimli ve temiz biri tarafından taktim edilir. Görücüye gidilen evlerde ise gelin namzedi tarafından ikram edilir. Çocukların kahve içmesi ayıp olarak karşılanır. İçmekte ısrarcı olan çocuklar Arap olmakla korkutulur.” (Ünver, 1962:77-78) Köşkerin, yalıların, kasırların, sarayın vazgeçilmez ikramı da yine kahvedir. Hatta sarayda kahveyi hazırlaması, sunması ve kahve malzemelerinden sorumlu tutulması için kahvecibaşılar görevlendirilerek işin ciddiyeti de ortaya konulmuştur (Yalap, 2017:1919).

Kahve çekilmesi, pişirilmesi, ikramı, içilmesinin oluşturduğu kültürel dokunun yanı sıra içildiği mekân olan kahvehaneler de farklı pek çok işlev ile kendi geleneksel yapısını oluşturmuştur. Deyimler, atasözleri, mâni ve türküler içerisinde yerini alan kahve, pek çok edebi eserde de kendinden bahsettirmiştir.

2. İstanbul Geceleri’nde Kahvehâne ve Kahve

Sâmiha Ayverdi doğup büyüdüğü, her semtini kültürel dokusu ile bildiği İstanbul’a, pek çok eserinde yer vermiştir. Çalışmaya konu olan “İstanbul Geceleri” adlı eser de onun bu şehre olan muhabbet ve ilgisinin neticesidir. Kendisi eserin giriş bölümünde: “*Bu eserin bünyeleşip meydana gelmesinde psikolojik âmil, zerrelere, cüzleri duyusu ve duyuruşların yekpare şiiri içinde yaşadığı eski İstanbul’u onu yazan kadının, tâ ilk çocukluğundan itibaren içinde uzun uzun demlenmiş olmasının ve nihayet günün birinde de bu ağır hazırlanmış keyfiyetin inkişafını yayıp, şuur altını aşarak satha fışkırtmasından iba-*

rettir" (Ayverdi, 2012:16) diyerek sevgisinin dayanağını izah eder.

Gelenek, görenek, ölçü ve değerlerin asırlarca işlenerek İstanbul'un medeniyet tezgahının dokunduğunu Ayverdi aynı eserinde şu sözlerle ifade eder: "İstanbul medeniyetini kimler vücuda getirdi? Hangi âdetleri, hangi insanlar beğenip seçti ve bu kök salan âdetle, cemiyetin îtiyatları zemininde derinlemesine nasıl yayıldı? Bu ince, bu zarif, bu her biri son derece duygu, değer ve itibar kazanmış görenekleri, yoksa insanlar değil de zaman, zamanın taksime uğramış ölçüleri, günler, aylar, yıllar ya da asırlar mı kendiliğinden işledi evet, asırlar... muhakkak ki bu medeniyet onların bağrında dövüle dövüle, işlene işlene, şeklini kıvamını ve hâsiyetini tamamladı. Âdeta insanın öyle düşünesi geliyor ki, irfan ve terbiyemizi, o imrenilecek, hayran olunacak özlenip dört elle sarılacak görenek ve geleneklerimizi, neslin nesle emanet ettiği ve emânet ederken de biraz daha işlenmesini, biraz daha incelmesini, en hurda teferruatının bile kaybolmamasını tenbih ettiği bu terbiye bu nizam, bu irfan ve san'atı, sanki nesiller değil asırlar da değil, tabiat kendi kendine yapıyormuşçasına gelişmiş, olmuş ve olgunlaşmış bulduk" (Ayverdi, 2012: 21).

Neslin nesle emâneti olarak ifade edilen ve bir medeniyeti var eden temel unsur olarak görülen gelenek ve görenekler yaşamın tüm alanını kapsamaktadır. Bunlar içerisinde İstanbul'un sosyokültürel yapısı içerisinde insanların eğlenme, dinlenme, sohbet etme, şairlerin toplanma, âşıkların sanatlarını sergileme, meddahların hikâyelerini anlatma mekânı olarak karşımıza çıkan kahvehaneler ve bu mekanların temel içeceği olan kahve de yerini almıştır.

Ayverdi, kahvehanelerin şeklini ve işlevini Aksaray'ı ele aldığı bölümde; "refah ve fütüvvet devirleri olan on altıncı ve on yedinci asırlarda şehrin belediye işleri, zevk sefa ve eğlenceleri fevkalâde terakki ve incelikler gösterirken halkın toplandı merkezi olan musanna divanhâneleri andıran geniş, ferah tavanından duvarına kadar her köşesi en usta kalemkârların,

oymacıların elinden çıkmış, yıldızlı, nakışlı, Şirvanlı, havuzlu kahvehânelerde bir yandan çubuk içilirken, bir yandan da buraların en parlak şiir, edebiyat ve mûsikî meclislerine sahne olurdu.”(Ayverdi, 2012: 99) sözleriyle anlatır. Halkın toplanma merkezi olan kahvehânelerin geniş ferah tavanlarının usta sanatkârlar tarafından nakşedildiği, içerisinde şirvan olarak adlandırılan bir odacığın, şadırvanlı havuzun bulunduğu ifadelerinden, bu mekânların şık ve ferah bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Şiir, edebiyat, mûsikî meclislerinin toplanma ve icra yeri olabildiği gibi, çubuk içenlerin de mekânıdır.

Yine Aksaray semtinin anlatıldığı bölümde semâî kahvehânesinden şu sözler ile bahsedilir: *“İstanbul’un diğer bazı semtlerinde olduğu gibi Aksaray’da bir de semâî kahvesi denen bir nevi çalgılı kahvehâneler vardı ki bunlar âdeta Peçevi’nin: ‘İçinde kimi kitap ve haseniyat okur, kimi tavla ve satrançla meşgul olur, kimi nev-güfte gazeller getirip maarıftan bahsolunur’ dediği eski zamanın şiir ve mûsikî hayatımıza kucak açmış o san’at yuvaları idi ki işte, zaman esintisinin elinden savrula elene nihayet bir külhaniler ocağı olmak seviyesine düşmüştü.*

Semâî kahvelerini, diğer ayak takımının topladığı yerlerden ayıran başkalık, buralarda muhtelif semâî kahvehânelerinin takımları ile karşılaşmalar yapıp, semâî, koşma, mâni, muammâ yarışına çıkılması, böylece de halk espri ve edebiyatına hizmet edilmesi idi.” (Ayverdi, 2012:101) Yazar, “diğer bazı semtlerde olduğu gibi” diyerek semâî kahvehânelerinin farklı semtlerde de bulunduğu bilgisini vermektedir. Okumak, farklı oyunlarla meşgul olmak, sohbet etmek gibi eylemlerin bir arada yapılabildiği şiir ve mûsikînin mekânları olarak görülen semâî kahvehânelerini diğer ayak takımının toplanma yeri olmaktan ayıran özelliği ise onu özellikle Halk Edebiyatı açısından kıymetli kılan; semâî, koşma, mâni, muammâ atışmalarının yapılmasıdır. Yazar; şiir, edebiyat, sohbet, mûsikî yuvaları olan bu mekânların zamanın elinde savrula elene külhâniler ocağı seviyesine dönüşmesine de üzüdür.

Yazar semâî kahvehânelerinin merasimle açılışını, kulanılan müzik aletlerini, yapılan atışmaları ve tatsız sonla bi-

ten karşılaşmaları ise şu şekilde ifade eder: “Bir semâî kahvesi dâima merasimle açılır açıldıktan sonra da ilk iş, bir başka semtin takımını davet eder ve davul zurna, çifte nakkare ile karşılayıp izaz ve ikram ile içeri aldığı misafirleri yerlerine yerleşince merasim başlamış olurdu. Dâvet eden ya da davet olunanlardan biri ortaya bir beyit, bir kıt’a okur veyahut bir tekerleme, cinas, şaşırtmaca atar; semâîlere, mânîlere ağır ağır refakat eden klarnetin sesi durdu mu, bu defa karşı tarafın irticalen cevap vermesi, altta kalmaması, susup küçük düşmemesi lazımdır. Eğer işler yolunda gider her iki taraf boy ölçüşmekte berabere kalırsa pek çingâr çıkmaz; fakat ekseri mağlubiyetler, hatta bazen bir îmâ, bir târiz saldırmaları, kamaları, muştaları, işe karıştırır, az evvel çalan davul zurna yerini sille tokat, boğuşma vuruşma ortalığı alt üst eder, bekçi polis gelir, istintaklar, tevkiflerden sonra kahve kapatılır, bir hiç yüzünden dostun adı düşmen olurdu.” (Ayverdi, 2012: 101)

Yazar, semâî kahvesinin açılış merasiminde; davul, zurna, klarnet, çifte nakkare gibi müzik aletlerinin kullanıldığını, misafirlerin müzik ile karşılanarak yerlerine oturduklarını ve sonrasında da atışmaların başladığını anlatır. Eğlence amaçlı başlayan, müzikli atışmalarla devam eden kahvehâne eğlencesi, her zaman tatlı sonla bitmez, hatta kahvehâneyi kapattırarak boyutta kavgalara, karpışmalara bile sahne olur. Karşılıklı atışan iki grup arasında bu merasimin, eğlence olmanın yanı sıra kavga edilebilecek boyutta itibar meselesi olduğu da görülmektedir.

Eğlendiren, dinlendiren, edebi, kültürel, siyasi sohbetlerin yapıldığı yerler olarak bilinen ve müşteri yapısına göre isimlendirilen kahvehânelerin farklı semtlerde farklı müdavimleri de bulunmaktaydı. Yazar, Tavukpazarı semtini anlatırken esrarkeşlerin mekân tuttuğu ve bu özelliği ile nam salan kahvehâneler, bu tehlikeli ve zararlı işletmeleri açan kahveciler ve kurdukları suç ekibi hakkında mâzinin sakladığı hatıralardan şu sözlerle bahseder: “Esrar kahvesi açmak da zaten her olunmaz üstesinden geleceği işlerden miydi? Şayet bileğine, cesaretine ve geçmişteki vukuatına güvenmeyen bir ace-

mi böyle bir işe kalkacak olursa, derhal açığız sabıkaluların pençesine düşer ve haraç vermeye mecbur edilirdi.” (Ayverdi, 2012: 112-113) Kahvecilerin bu tehlikeli ve yasaklı işi yapabilmeleri için yanlarında kavga edebilecek, esrar nargilesin hazırlayacak, zabıta gözetleyecek elemanlar ile çalıştıklarını belirten yazar, bu tür kahvehânelerin bir semtte bulunmadıklarını ve esrarkeşlerin bir gecede sıra ile bu mekânları dolaşmalarını ve bunların semt güzergâh sırasını şu şekilde aktarır:

“Faraza Bozdoğan Kemerî’nde ilk keyfini alan esrarkeş, Kırçeşme’de Pilavcı Şâban Ağa’nın, Ammi Ömer’in kulübesine, Vefa’da Nuri Çavuş’un kahvesine uğrar, oradan Tekfur İskelesi’nde Arap Yaşarlar İbrahim’in kahvelerine de dalıp çıkar, oradan da Tahtakale’de Refet’e, Çadırcılar’da moruk Osman’a Tavukpazarı’nda İsmail Ağa’ya uğrayıp kendini iyice dalgaya kaptırdıktan sonra Koska’ya geçer, Sandalcı Apostol’a, Laleli’de Rauf’a Nâil’e, nihâyet Davut Paşa’da Pehlivan Hüsnü’ye gider, oradan da Kumpaşalı Leon Ağa’da karar edip bir de akşamcılık ederdi.

Bununla berâber, Mevlevîhâne Kapısı’ndan kalkan esrarkeş Sultan Mahallesi’nde Marangoz Hakkı’ya, Balat’ta meşhur Ahmet’e gidip, nihayet Hasköy’e geçerek oradan Hacı Mihran’ın ev kahvesine, sonra Kasımpaşa’ya çıkıp gene sıra ile İplikçi’de, Kalaycı Bahçesin’de Yani’ye, Elmadağ’ına, Çöplük’te Barbara’ya, geçer yahut da doğruca Galata’yı hizalayıp bu defa Hacı Mihran’ın esrar kahvesinden başlayarak Dadaş Timur’a, Neşet, İhsan ve Tespihçi İsmail’e de uğrayarak teknil Tophane ve Boğaz Kesen’ in namlı köşelerini dolaştığı olurdu.” (Ayverdi, 2012:113-114). Ayverdi’nin esrarkeş kahvehânelerini isimleri ile vermesi ve müdavimlerinin takip ettiği güzergâhları tafsilatlı bir şekilde anlatması o dönemin sosyal yaşantısı içerisinde kahvehanelerin sahip olduğu işlev ve vasıfları açığa vurması açısından son derece önemlidir.

İnsanların toplanma ve istişare etme mekânı olarak kahvehânelerin siyasi olayların tartışıldığı, yönetime dair görüşlerin belirtildiği yerler haline dönüşmeye başlaması; tütün ile

beraber esrar gibi yasaklı maddelerin tüketilmesi zaman zaman kahvehânelerin devlet eli ile yasaklanmasına da sebep olmuştur.

Toplumun gelişmesine, bireylerin sosyalleşmesine, edebi, kültürel ve siyasi sohbetlere dâhil olup fikir edinmesine ve hatta kendi düşüncesini dışa vurmasına imkân sağlayan bu mekânların kapatılmasına dair Ayverdi şu bilgileri aktarır: “*Hak ve adâlet, devlet adamlarının elinde top olup yârden yere çarpılmaya başlayınca, halkın malı, canı, huzûru ve keyfî de bu ellerin rast gele savurduğu çomakları altında oradan oraya sıçrayarak dağılıp perişan olurken bu kargaşalıktan onlar da paylarını almaktan gecikmediler. Kaç ferman, kaç kere kahvehâneleri yıktırıp kahvecilerin canına kıydı. Tütün yasağını lâubâli nice zavallı bostancıbaşuların zulmüne havale edildi. Ammâ zamanlar geçip bu şiddetli yasakların da bir sonu gel-diyse de artık gerileyip pasif hayat şartlarını benimseyen İstanbul'un yeniden ihyâ edilen kahvehaneleri de bu arada eski rengini şeklini ve edasını bulamadı*” (Ayverdi, 2012:100).

Kahvehânelerin kapatılmasıyla beraber değişen yaşam koşulları kahve ve kahvehâne kültürünü de etkilemiştir. Pişmesi, sunumu, tepsisi, cezvesi ile kahveler; ferahlığı, oymalı tavanları, fiskiyeli havuzları, sedirleri, acem halılarıyla göze ve gönle hitap eden kahvehâneler ve bunları meydana getiren ustalar gitmiş, bunların yerine, geçmişin oluşturup hazır bıraktığı ihtişamlı kahvehane kültüründen bigâne yeni mekânlar meydana gelmiştir. Bu yozlaşmayı yazar: “*En göz önünde, en düzgün ve en temiz olanları bile ihtişam ve ziynetlerinden soyunmuş, bütün dekor, dipte bir ocak raflarda ovulmuş temizlenmiş fincanlar, tepsiler, tiryakisini bekleyen nargileler ve bu kesme, billûr nargilelerin birer ölü yılan gibi sallanan marpuçlarından ibâret, basit ve kaba eşyaya münhasır kalmıştı. Böylece de İstanbul, bir daha o kaybettiği burma sütunlu, yaldızlı ve oyma tavanlı, havuzlu fiskiyeli peykeleri, Acem halı-ları, yastıkları Lâhur şallarıyla döşeli kahvehâneleri görmez oldu.*”

Eskiden toprak, cam ve çini işlerini vücuda getirmekte hemen işi olmayan İstanbullu, kahvehanesini Beykoz'un, Eyüp'ün, Tophâne'nin birer san'at şâheseri olan fincanları içinden içerken, artık tezgâhları kapanmış, ustaları kalmamış olan bu san'at eserlerine ancak bedestenlerde rast geliyor; zevki ve görüşü kötöleyen, güzelliği meydana getirmekten değil, seçmekten bile mahrum kalan bu zavallı, Avrupa'nın şahsiyetsiz sıra malları arasında bunlara hattâ hayranlıklarını bile ifade etmeyi düşünemiyordu. Ve tiryâkisi çok bol olan İstanbul kahvehâneleri ne çâre ki işte, her müşterisine kendi öz mâmûlünü değil, bu yabancı soylu fincanları uzatıyordu.” sözleriyle ifade eder.

Kahveler pişirilip ikram edildiği mekânlar ve oluştuğu muhabbet bağı sadece kahvehâneler ile sınırlı değildir. Evlerde; misafir ikramlarında, hatta çok oturan misafire “gitme vaktinin geldiğini hatırlatma babında” git kahvesi olarak; kız istemede ve düğünlerde, dervişliğin vazifesi olarak dergâhlar da kahveler özenle pişirilmekte ve bulunduğu bağlama uygun ritüelleriyle ikrâm edilmektedir. Ayverdi, İstanbul'un kahve ikramının da içinde bulunduğu düğün misafiri ağırlama usullerinden bahisle şu bilgileri aktarır: “*Davetli sayısı ne kadar fazla olursa olsun, misâfirin bin ikram ve izzet ile soygun odasına alınışı, eğer evin halayık kadrosu elverişli değilse, dışarıdan getirilen soygun kadınlar mârifatiyle ferâcesinin ya da çarşafının çıkarılışı sonra da itibârına göre götürülüp münasip bir yere oturtuluşu, sıra ile lohuk ve kahve ikramı, düğünlerin en göz önünde âdetlerindendi. Hele üç cariyenin el birliği ile kahve ikrâmı, öyle inceltilmiş, öyle zarif, öyle bedû bir hüner haline sokulmuştu ki, artık kahve, bir damak tadı olmaktan çıkarak âdeta göz ve gönül zevki hâlini bulmuştu.*

Bu üç kahveci cariyeden her birinin omuzlarından göğüslerine çaprazlama atılmış sırma işlemeli kadife veya atlas kahve örtüleri olması şarttı. Kalabalığın içinde göz kamaştırıcı kıyafetleriyle dalan bu seçme genç kızlardan biri, üç zincir ucunca sallanan gümüş stilin içindeki kahve ibriğini taşıyor; ikincisinin nârin kolları, içi bir servet teşkil eden kıymetli zarf

ve fincanlar olan tepsiyi taşır; üçüncüsü ise her birer müstesnâ san'at örneği olabilecek bu fincanlara ibrikten kahve boşaltarak zarflarına oturtur ve şâir gibi:

*Bir elinde gül bir elde câm geldin sâkiyâ
Kangısın alsam gülü yâhud ki câmî yâ seni*

dedirtecek, ikram ve izzette ustalaşmış, tabiî zarafetiyle bunları misafirlere dağıtırdı" (Ayverdi, 2012: 134-135).

Ayverdi yaşanan dönemin geleneklerine dair pek çok bilgiyi aktarmaktadır. Misafirleri karşılamak için halayıklar bulunmakta, ferâce ve çarşafı "soygun kadınlar" olarak tabir edilen ve yine evin çalışanı olan kişiler tarafından ayrı bir odada alınmaktadır. Misafir olarak gelen hanımlar, itibar düzeyine göre münasip bir yere oturtulmaktadır. Düğünlerin vazgeçilmezi olan kahvenin ikramı ise tam bir merasimdir. Yazarın tabiri ile "artık kahve, bir damak tadı olmaktan çıkarak âdeta göz ve gönül zevki hâline" dönüşmüştür. Üç özel giyimli seçmece cariye tarafından kahveler sanatsal bir eda ile ikrâm edilmektedir. Yazar, her biri müstesna bir san'at örneği olan fincanların ve zarflarının birer servet teşkil ettiğini de belirterek fincanı, zarfı, tepsisi, ibriği, gümüş stili, ikram eden cariye ve kıyafeti ile kahve kültürünü ve sosyal yaşamdaki yerini gözler önüne sermiştir.

Kız isteme, kalfalık merasimi gibi hayatın dönüm noktalarında da kahve ikramı geleneksel yerini korumuştur. "Zengin olsun, orta halli, ya da fakir olsun eskiden hangi kız bu geçitten geçmez, hangi evin genç kızı, hattâ günde birkaç nöbet görücünün eline kahvesini vermezdi" (Ayverdi, 2012: 130) diyen Ayverdi kalfalık merasimini anlatırken, "Başta, kâhya, yiğitbaşı ve diğer esnaflar kідem sırasıyla minderlerine yerleşirler; bir güzel seslinin okuduğu aşırdan sonra, çıraklıktan soyunmak üzere olan çocuk, kâhyadan başlayıp sıra ile el öptükten ve birer fincan kahve ikram ettikten sonra kalfa ünvanını alırdı" (Ayverdi, 2012:61) ifadeleri ile kız isteme ve kalfalık unvanının alınmasında da kahve ikrâmının merasim unsurlarından olduğunu göstermektedir.

Türk sosyal hayatının önemli kurumlarından biri olan dergâha intisap eden aday ilk olarak kahve ocağında görevlendirilerek burada çırak olarak başlamaktadır. “*Yeni derviş olan kimse, evvelâ kahve ocağına verilerek nakibinin çırağı, daha sonra kahve nakibi olur; bir derece daha ilerlediği zaman ise meydan nakipliğine, daha sonra da post nakipliğine yükselir.*” sözleriyle Ayverdi, dervişliğin ilk basamağının kahve ocağında bu işi öğrenerek hizmet etmek olduğunu belirtir.

Ayverdi, “*İstanbul’da çok oturan misafirlere vaktin geçtiğini zarâfetle hatırlatmak için ev sahibi tarafından bir de ‘git kahvesi’ ikram etmek âdeti*” (Ayverdi, 2012: 138) olduğundan bahseder. Kahve ile başlayan muhabbet ve sohbet ortamının yine kahve ile sonlanması gerektiğini son kahve ikrâmı sessizce hatırlatır.

Sonuç

Sosyal statü ve kültürel farklılıkların eşitlendiği; özel davet gerektirmeyen, toplumdaki her kesimin gidebildiği kahvehâneler, açıldığı çağdan itibaren sosyalleşme, siyasi edebi ya da farklı konularda bilgi alışverişinde bulunma, fikir beyân etme yeri; eğlenme ve dinlenme mekânı, hatta zararlı ve yasaklı maddeleri kullanma alanı olarak da hizmet vermiştir.

Kahve çekirdeğinin İstanbul’a gelişiyle başlayan kahve içme kültürü ve kahvehâneler; roman, hikâye, efsâne, şiir ve şarkı gibi çeşitli türlerdeki çalışmalarda, farklı işlev ve yönleriyle ele alınmıştır. Bu çalışmaya konu olan Sâmîha Ayverdi’nin “İstanbul Geceleri” adlı yapıtında da on beş semtin tarihi ve kültürel dokusu içerisinde kahvehâneler, bulunduğu semtteki özellikleriyle ele alınırken, kahvehâneler dışında ev, dergâh gibi yerlerde; kız isteme, düğün, kalfalık merasimi gibi etkinliklerde kahvenin sunumundan içimine kadar halk kültürüne dair pek çok unsura yer verilmiştir.

İstanbul kahvehâneleri Âşık tarzı şiir geleneğinin teşekkülü açısından ayrı bir değere sahiptir. Meddah hikâyelerinin anlatılması, Orta Oyununun sergilenmesi, Karagöz’ün perde-lenmesi; semâî kahvehânelerinde mâni, tekerleme, muamma-

larla atışılması ile Türk Halk edebiyatı ürünlerinin icra mekânı olması bakımından da son derece önemlidir. Türk kültürüne, tarihine, milli ve mânevi değerlerine pek çok eserinde yer veren Ayverdi, kahvehânelerin bu işlevini "halk espri ve edebiyatına hizmet etmeleri" olarak değerlendirmiştir.

Kaynaklar

- Artun, E.(2014). *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, 6. Baskı, Adana: Karahan Kitapevi.
- Ayverdi, S.(2012). *İstanbul Geceleri*, 7. Baskı, No: 107, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Çobanoğlu, Ö.(2007). *Âşık Tarzı Edebiyat Geleneği ve İstanbul*, İstanbul: 3F Yayınevi.
- Durman, U.(2020). Bir Mekânın Anatomisi: Halk Edebiyatı Ürünlerinin Yaratma ve İcra Ortamı Olarak Kahvehaneler, *Uluslararası Halkbilimi Dergisi*, 3 (4), 110-129.
- Duvarcı, A.(2012). "Kültürümüzde İstanbul Kahvehaneleri ve Halk Edebiyatına Katkıları," Batman Üniversitesi Uluslararası Katılımlı Bilim ve Kültür Sempozyumu 18-20 Nisan, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*. 1 (1), 76-86.
- Emeksiz, A.(2009). İstanbul Kahvehaneleri, *Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul*, C.II, İstanbul: YKY Yayınları, s.123-139.
- Evliya Ç.(2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9. Kitap C.1, İstanbul: YKY Yayınları.
- Köprülü F.(2004). *Saz Şâirleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ümit, N. M.(2014). "Çadırlardan Saraylara Türk Tiyatrosunun Sahneleri," *Art Sanat Dergisi*, (1), 47-72.
- Ünver, A. S.(1962-63). "Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler," *Türkiye Etnografya Dergisi*, (5), 39-84.

- Yalap, H.(2017). “Klasik Türk Edebiyatı Işığında Edebiyat ve Kültür Tarihimize Kahve Kahvehaneler,” *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 6, (3), 1907-1930.
- Yaşar, A.(2005). “Osmanlı Şehir Mekânları: Kahvehane Literatürü,” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (6), 237-256.